

АЛАШ ЖҰРТЫ АРДАҚТАҒАН ҰЛЫ ТҮЛҒА

Схатова Ш., «Тарих» білім беру бағдарламасының 3 курс студенті
Ғылыми жетекшісі: Абдильдинова Л.Б., магистр, оқытушы-дәріскер
І. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған қ.

E-mail: lashyn_aidar@mail.ru

Мақала өз елінің ұлы ұстазын айнала білген, білім мен ғылымның бар саласына өз үлесін қосып, жапасыз жапа шеккен, қазақ әліпбиінің авторы, Алаш азамат, ел тағдырының келешегіне алаңдаған көп қырлы ісімен, даналық саясатымен қазақ жастарының көсемі бола білген Ахмет Байтұрсыновтың ғұмырына, атқарған қызметтеріне арналған.

Тірек сөздер: қоғам қайраткері, ағартушы-ғалым, ұлт көсемі, Алаш зиялылары, «Қазақ» газеті.

Статья посвящена жизни и деятельности Ахмета Байтурсынова, ставшего великим учителем своей страны, внесшего свой вклад в все сферы образования и науки, ставшего автором казахского алфавита, лидером казахской молодежи с ее многогранным делом, мудрой политикой и заботой о будущем страны.

Ключевые слова: общественный деятель, ученый-просветитель, лидер нации, алашская интеллигенция, газета» Қазақ".

The article is devoted to the life and work of Akhmet Baitursynov, who became a great teacher of his country, contributed to all spheres of education and science, became the author of the Kazakh alphabet, the leader of the Kazakh youth with his multifaceted work, wise policy and concern for the future of the country.

Keywords: public figure, scientist-educator, leader of the nation, Alash intelligentsia, newspaper "Kazakh".

«Ұлт ұстазы» атанған Ахмет Байтұрсынұлының туғанына биыл 150 жыл толып отыр. Қоғам қайраткері, ақын, қазақтың тұңғыш теоретигі, лингвист, түріктанушы, аудармашы, публицист, ағартушы-ғалым А. Байтұрсынұлын Мұхтар Әуезов: «Бір басында сан салалы өнер тоғысқан, телегей-теңіз энциклопедиялық білім иесі, қайшылығы мол тартысы ғұмырында қараңғы қалың елін жарқын болашаққа сүйреуден басқа бақыт бар деп бімеген ірі тұлға, халықтың рухани көсемі», – деп жоғары бағалаған болатын.

Ахмет Байтұрсынұлының саяси күрес жолына түсуіне 1905 жылғы патша манифесі себепкер болады. Қоянды жәрмеңкесінде жазылып, 14500 адам қол қойған Қарқаралы петициясы авторларының бірі болды. Ресей Министрлер Кеңесінің төрағасы Виттенің атына жазылған бұл петицияда: «Қазақ даласын отарлау саясаты тоқтатылып, қазақ жері өзіне қайтарылсын: Дала губернаторының қазақты ешқандай сотсыз айдатып жіберуі тоқтатылсын; Қазақша газет, мектеп, баспахана ашуға цензура болмасын; Қазақ халқының мүддесін қорғау үшін Ресей патшасы қазақтан Думаға депутат сайлауға рұқсат беосін», – деген сияқты талап-тілектер көрініс тапқан болатын. Қарқаралы петициясы Петербургке жөнелтілген соң бір жарым айдан кейін Мемлекеттік Думаға өзге ұлттармен бірге қазақтардың да сайлануына рұқсат берілді.

Әрине, қазақтардың саяси белсенділігінің бұлайша арту түсуі патша өкіметіне ұнамады. Осылайша, петиция авторларын қудалау, жер аудару күшейе түседі. Ақырында Ахмет Байтұрсыновты Қарқаралы екі кластық училищесінің меңгерушісі қызметінен алынады. Онымен қоймай, 1907 жылы «училищеде бір орыс баласы жоқ, ұлтшыл, патшаға қарсы үшіт жүргізген» деген айыппен абақтыға қамайды. Осыдан бастап Ахмет

Байтұрсынов үнемі жандармдық бақылауда болады. Соған қарамастан бостандықты аңсаған, күреске шақырған өлеңдер жазған, бізге таныс «Қырық мысал», «Маса» жинақтарын шығарды [1].

1919 жылдың 1 шілдесінде губернатор Тройницкийдің бұйрығымен тұтқындалып, Семей түрмесіне жабылды. Ресей ІІМ-нің Ерекше Кеңесі 1910 жылы 19 ақпанда А.Байтұрсыновты қазақ облыстарынан тыс жерге жер аудару жөнінде шешім қабылдады. Осы шешімге сәйкес А. Байтұрсынұлы Орынборға 1910 жылы 9 наурызда келіп, 1917 жылдың соңына дейін сонда тұрды. А. Байтұрсынұлы өмірінің Орынбор кезеңі оның қоғамдық-саяси қызметінің аса құнарлы шағы болды. ол осы қалада 1913-1918 жылы өзінің ең жауын сенімді достары Ә. Бөкейханов, М. Дулатовпен бірігіп, сондай-ақ қалың қазақ зиялыларының қолдауына сүйеніп, тұңғыш жалпыұлттық «Қазақ» газетін шығарып тұрды. Газет қазақ халқын өнер, білімді игеруге шақырды [2].

Ахмет Байтұрсынов пен Міржақып Дулатұлы «ұлтты саяси күреске оятудың бірден-бір құралы – газет шығару» деп білді және 1913 жылдан Орынборда «Қазақ» газетін шығара бастады. Газеттің бас эмблемасы киіз үй түңлігінің Еуропа жағынан ашылуын «қазақ даласына өнер-білім Еуропадан түскен суледен тарасын» дегеніміз деп түсіндірген болатын [3].

А. Байтұрсынұлының қоғамдық-саяси қызметінің аса құнды тұсы Орынбордағы 1913-1918 жылдары Ә. Бөкейханов, М. Дулатовпен бірігіп, қалың қазақ зиялыларының қолдауына сүйеніп, тұңғыш жалпыұлттық «Қазақ» газетін шығаруынан көрініс тапты. Газеттің қазақ журналистика тарихында ерекше маңызға ие болуы, жарияланған мақалалардың ұлттық мәселелерді жүйелі саралап және ел өміріндегі ерекше қажетті жағдаяттарға арналуымен байланысты. Ел тағдырының келешегіне саналы түрде алаңдаулы ақын көп қырлы ісімен, дана саясатымен қазақ жастарының рухани көсемі бола білді.

А. Байтұрсынұлының ұлт үшін ұлық істерді бастауымен, алғаш қазақ әліпбиін жасап, қазақ сөз өнерінің теориясын туғызғанымен, тіл ғылымының маңызын терең түсініп, бағалап, тілдік терминдерді ұлттық санаға лайықтап жасаумен тікелей байланысты. «Қазақ» сөзінің қисынын келтіріп, өз нақышында жазу үшін сол тілде сауатын ашып, дағдылану керектігін тап басып айту да – ақын ерлігінің бірі деп айта аламыз.

«Тіл – адамның адамдық белгісінің зоры, жұмсайтын қаруының бірі», - деп Ахмет Байтұрсынұлы тілді адам санасындағы ойдың күрделі иірімдері мен әр түрлі құбылыстар арқылы қабылданатын ақпараттардың күрделі таңбалық көрінісі ретінде де тануға негіз жасады. Қазақ тілінің дамуына зор үлес қосқан тұлға [4]. Латын әліпбиі негізіндегі қазақ әліпбиін құрастырып, ұсынған да А. Байтұрсынұлы болатын.

Жоғарыда айтақынымыздай А. Байтұрсынұлының Орынбордағы өмірі мен қызметі Ресей үкіметінің қатаң жандармдық бақылауында болды. ол «Қазаққа» жабылған негізсіз жала салдарынан абақтыға отырып шықты. 1917 жылы революциялық өзгерістер арнасында өмірге келіп, қазақ тарихында терең із қалдырған Қазақ съездері мен Қазақ комитеттері сияқты тарихи құбылыстың қалың ортасында жүрді, оларға тікелей араласып, «Қазақ газеті» арқылы саяси теориялық бағыт-бағдар беріп отырды. Байтұрсынұлы Алаш партиясы бағдарламасын даярлаған шағын топтың құрамында болды. Алаш Орда құрамын бекіткен ІІ жалпықазақ съезі оқу-ағарту комиссиясын құрып, оның төрағасы етіп бекітеді. 1919 жылы наурызға дейін Алашорда үкіметінің Торғай облысы бөлімінің мүшесі болды. А. Байтұрсынұлы 1919 жылы наурызда Алашорда үкіметі атынан Мәскеуге Кеңес үкіметімен келіссөзге аттанды, осы жылғы шілдеде РКФСР Халық Комиссарлар Кеңесі мен Қазақ әскери-революциялық комитеті төрағасының орынбасары болып тағайындалды [2].

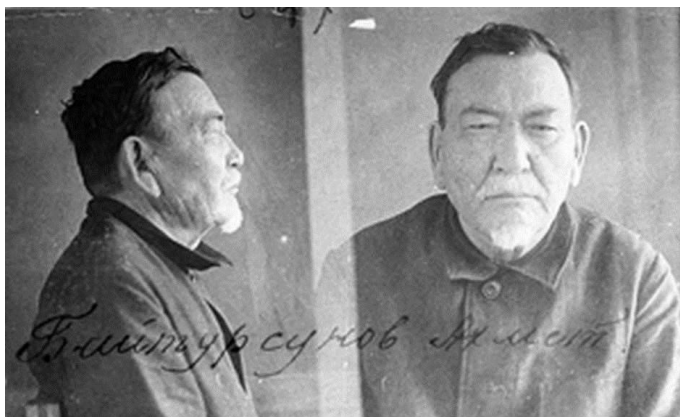
Бүкілресейлік ОАК-тың 1919 жылы 27 тамызда Қостанай уезін Челябинск облысына қосу туралы шешіміне қарсы Байтұрсыновтың жазған саяси наразылығы Қостанай уезін Қазақстан құрамына қайтаруға негіз болды. ол 1920 жылы тамызда құрылған Қазақ АКСР-і үкіметінің құрамына еніп, 1920-1921 жылдары Қазақ АКСР-і халық ағарту комиссары қызметінде болды. 1921-1925 жылдары Орынбордағы, 1926-1928 жылдары Ташкенттегі Қазақ халық ағарту институттарында қазақ тілі мен әдебиеті, мәдениет тарихы пәндерінен

сабақ берді. 1928 жылы Алматыда Қазақ мемлекеттік педагогикалық институтына профессор қызметіне ауысады [5].

А. Байтұрсынұлының ықпалымен сәуір айында Алашорда басшылары мен мүшелеріне Кеңес үкіметінің кешірімі жарияланды. Бұл тарихи кезеңде «патшалардың төрінде отырғаннан, социалистердің босағанда өлгенім артық», - деген пікірде болды.

Кейінгі жылдары Ахмет Байтұрсынұлы оқытушылық-ұстаздық жұмыстарымен айналысты. Қазақ тілі мен әдебиеті, мәдениет тарихы пәндерінен сабақ берді. 1928 жылы Алматыда Қазақ мемлекеттік педагогикалық институтының ашылуына байланысты ректордың шақыруымен осы оқу орнына профессор қызметіне ауысты. 1929 жылы 2 маусымда 43 Алаш қозғалысы қайраткерлерімен бірге ол Алматыда тұтқынға алынып, осы жылдың соғына қарай тергеу үшін Мәскеудегі Бутырка абақтасына жөнелтілді. КСРО Халық комиссарлар кеңесі жанындағы ОГПУ «үштігінің» 1930 жылы 4 сәуірдегі шешіміне сәйкес А. Байтұрсынұлы ату жазасына кесілді. Бұл шешім бірнеше рет өзгерістерге ұшырады: 1931 жылы қаңтарда 10 жылға концлагерге ауыстырылса, 1932 жылы қарашада 3 жылға Архангельскіге жер аударылсын деп ұйғарылды. 1933 жылы мамырда денсаулығы нашарлап кетуіне байланысты қалған мерзімді Батыс Сібірде айдауда жүрген отбасымен, жолдасы мен қызын бірге өткізуге рұқсат береді. 1934 жылы М. Горкийдің жұбайы Е.П.Пашкованың көмегімен А. Байтұрсынұлы отбасымен мерзімінен бұрын босатылып, Алматыға оралады.

Тұрақты жұмысқа қабылданбай, түрлі мекемелерде қысқа мерзімдік қызметтер атқарды. Бірақ, 1937 жылы 8 қазанда тағы да қамауға алынып, екі айдан соң, яғни 8 желтоқсанда атылды. Тұтас буынның тқл басы болған А. Байтұрсынұлының алғашқы кітабы «Қырық мысал» 1919 жылы жарық көрді [6]. Бұл еңбегінде Ресей отаршыларының зорлық-зомбылығын, елдің тұралаған халін жұмбақтап, ұғымды идеясы, уытты тілі арқылы әлеуметтік сананың оянуына ықпал етті.

1-сурет. Ахмет Байтұрсынұлының соңғы суреті

«...Ахмет қазақ ұлтына жанын аямай қызмет қылды... халықтың арын іздеп, өзінің ойға алған ісі үшін бір басын бәйгеге тікті», - деп жазған екен Сәкен Сейфуллин.

Өкінішке орай, Сталиннің 1925 жылғы 29 мамырдағы «Ақ жол» газеті туралы хаты А. Байтұрсынұлы және оның серіктерін «ұлтшылдар» және «шоқаевшылдар» ретінде қуғындауға теориялық негіз қалады. Қазақстандағы қуғын-сүргінді жергілікті басшы Ф. Головещекин жандандыра түсті. Ақырында қуғын-сүргіннің жаңа толқынына ілініп, 1937 жылы 8 желтоқсанда жазықсыз атылды.

«...Өзге оқыған мырзалар шен іздеп жүргенде, қорлыққа шыдап, құлдыққа көніп, ұйқы басқан қалың қазақтың ұлт намысын жыртып, ұлттық арын жоқтаған патша заманында жалғыз-ақ Ахмет еді. Қазақтың ол уақыттағы кейбір оқығандар уезд, губерния соттарына күш салып, тілмәш болып, кейбірі арын сатып ұлықтық іздеп жүргенде, Ахмет қазақ ұлтына жанын аямай қызмет қылды ... халықтың арын іздеп, өзінің ойға алған ісі үшін бір басын бәйгеге тікті», - деп жазды Сәкен Сейфуллин [7].

Абақтыда отырған кезінде тергеушілердің қойған сауалына: «Менің идеалым – қазақ халқының тұрмыс жағдайын, мәдениетін мүмкін болғанша көтеру, ал мұның өзі оның игілікті дамуының алғышарты болғандықтан мен осы мұратты қандай билік қамтамасыз ете алса, соған риза болмақпын», - деп жауап қайтарған делінеді. Ахмет Байтұрсынұлының алғашқы шыққан «Қырық мысал» (1909 ж.) кітабында Ресей отаршыларының зорлық-зомбылығын, елдің тұралаған халін жеткізсе, «Маса» (1911 ж.) кітабында ақынның азаматтық арман-мақсаты бейнеленген [8]. Ел тағдырының келешегіне алағдаған ақын көп қырлы ісімен, даналық саясатымен қазақ жастарының көсемі болды.

Ахмет Байтұрсынұлы өз заманының дара тұлғасы бола алды. Өз замандастары Әлихан Бөкейханов, Міржақып Дулатұлы, Мағжан Жұмбаев сияқты Алаш азаматтарымен бірігіп, қазақ елінің жоғын жоқтап, білімге шақырды. XX ғасырдың алып бәйтеректері болды. еліміздің ақтаңдақ заманында өмір сүріп, ел үшін отқа түскен жандарды әрқашанда мақтан тұтамыз.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. «Ел бүгіншіл, менікі – ертең үшін ...»// <https://alashainasy.kz/tul/el-bugnshl-menk--erten-ushn-39873/> – 2013 ж.
2. Ахмет Байтұрсынұлы (1873-1938 жж.)// <https://qazaqtimes.com /article/2766> – 2017 ж.
3. «Ел бүгіншіл, менікі – ертең үшін ...»// <https://alashainasy.kz/tul/el-bugnshl-menk--erten-ushn-39873/> – 2013 ж.
4. Ахмет Байтұрсынұлы тағлымы//<https://melimde.com/a-bajtrsinli-tafilimi.html>
5. Байтұрсынов Ахмет (1872-1938)// https://alash.semeylib.kz/? page_id=170.
6. Ахмет Байтұрсынұлы (1873-1938 жж.)// <https://qazaqtimes.com/article /2766> – 2017 ж.
7. Алаш идеясы тығырыққа тірелді: Байтұрсынұлы кеңес өкіметі жағына не үшін өтті// <https://sputnik.kz/20191124/Alash-Akhmet-Baytursynuly-12110067.html> – 2019 ж.
8. Байтұрсынов Ахмет (1872-1938)// https://alash.semeylib.kz/? page_id=170.

ӘОЖ 373.545

<https://doi.org/10.53355/g0526-4095-5664-x>

ЖАҢАРТЫЛҒАН БІЛІМ БЕРУ БАҒДАРЛАМАСЫ БОЙЫНША 10-СЫНЫПТЫҢ ХИМИЯ ПӘНІНЕН КҮРДЕЛІ ЕСЕПТЕРДІ ШЫҒАРУ

Талғатова А.Д., химия мамандығының 4 курс білімгері
Ғылыми жетекшісі: Сыдықбаева С.А., х.ғ.к. оқытушы-дәріскер
І.Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған қ.

E-mail: a.dauletovnaaa@gmail.com

Мақалада жалпы білім беретін мектептерде, 10-сынып оқушыларына химияны оқыту үрдісі, химиялық күрделі есептерді шығаруды оқытудың әдістемелік негіздерін жасау әдістемесі және оны тәжірибе жүзінде іске асыру жолдары қарастырылған.

Тірек сөздер: күрделі есеп түрлері, есептерді шығару әдістері, тиімді тәсілдер.

В статье рассмотрен процесс обучения химии учащихся 10 классов общеобразовательных школ, методика разработки методических основ обучения решению химически сложных задач и пути ее практической реализации.

Ключевые слова: виды сложных задач, методы решения задач, эффективные способы.

The article discusses the process of teaching chemistry to students of grades 10 of secondary schools, the methodology of developing methodological foundations for teaching solving chemically complex problems and ways of its practical implementation.

Key words: types of complex problems, methods of solving problems, effective methods.